

В. А. Журавель, професор кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, завідувач сектору Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України, доктор юридичних наук

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКСПЕРТНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ

Не викликає жодних сумнівів той факт, що використання спеціальних знань для успішної роботи з попередження злочинів є вельми корисним. Водночас, експертна профілактика на сьогодні знаходиться на незадовільному рівні, не дає бажаних результатів, а тому потребує активізації. Як видається, це зумовлено: по-перше, невирішеністю цілої низки правових, організаційних і методичних питань; по-друге, недооцінкою можливостей цього напрямку профілактичної діяльності з боку судово-слідчих органів; по-третє, низькою ініціативою самих експертів.

Говорячи про експертну профілактику як про складне системне утворення, фундамент якого становить діяльність експертів, котрі на базі своїх спеціальних знань виявляють обставини, що фігурують як умови, а іноді й причини вчинення злочинів, слід враховувати, що згідно з вимогами ст. 23 КПК України обов'язок виявляти причини й умови, які сприяють вчиненню злочинів, покладено на органи дізнання, слідчого, прокурора та суд. Прямих вказівок щодо обов'язку експертних установ та експертів виявляти умови, які сприяють вчиненню злочинів, і надавати рекомендації профілактичного характеру закон не містить. Тому було б неправильним ставити в цьому відношенні знак рівності між органами, переліче-

ними в ст. 23 КПК України, та експертами й експертними установами. Для перших виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів є процесуальним обов'язком, другі можуть у певних межах надавати їм допомогу в профілактичній роботі, причому ця діяльність може мати як процесуальний, так і непроцесуальний характер.

Процесуальний порядок надання профілактичних рекомендацій певною мірою передбачено вимогами ст. 200 КПК України, яка містить правило, пов'язане з правом експерта у випадках, коли він виявить факти, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, вказати на них у своєму висновку. Крім того, у нормативних актах, що регулюють діяльність установ судової експертизи та криміналістичних підрозділів органів МВС, зазначається на можливість проведення такого роду профілактичної діяльності з боку цих установ. Однак форми і напрямки профілактичної діяльності відображені в них неповно, що породжує різне тлумачення цього питання.

Слід зауважити, що на сьогодні і в науковій літературі немає також єдиної думки щодо права експерта зазначати причини й умови, що сприяли вчиненню злочину. Так, одні вчені вважають, що невірно відносити до предмета експертизи причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, тому що питання стосовно них нерозривно пов'язане з кримінально-правовою характеристикою діяння (В. Д. Арсеньєв), другі, навпаки, наголошують на тому, що експерт може прямо вказати у своєму висновку на це за умов, коли для їх встановлення не потрібне додаткове дослідження (І. А. Алієв, Т. В. Авер'янова, Н. І. Клименко, І. Я. Фрідман). При цьому його висновки мають стосуватися тільки економічної чи технічної сторони досліджуваних дій, правової ж кваліфікації цих діянь експерт давати не має права.

На практиці також спостерігається недостатній рівень використання слідчими спеціальних знань щодо з'ясування

причин і умов вчинення злочинів. Зокрема, на можливість призначення судових експертиз з метою виявлення обставин профілактичного характеру вказали лише 49% слідчих. Водночас слідчі нехтують постановкою на вирішення судових експертиз питань, спрямованих на встановлення причин і умов вчинення злочинних проявів. Як виявилося, тільки 13% слідчих із загальної кількості опитаних нами ставлять такі питання. Решта слідчих ставлять їх іноді (49%) або не формулюють їх взагалі (37%).

У свою чергу результати анкетування судових експертів свідчать про те, що деякі експерти-практики сумніваються в доцільності профілактичної роботи в експертних установах, посиляючись на відсутність у розпорядженні експерта достатніх матеріалів для здійснення такого роду діяльності. Безперечно, що наявні в розпорядженні дослідника матеріали далеко не за кожною справою дозволяють встановити умови, що сприяли вчиненню злочину, та розробити вмотивовані профілактичні рекомендації. Якщо таких матеріалів бракує чи отримати їх у межах строків провадження за даною справою неможливо, то й розроблення профілактичних пропозицій у подальшому може мати місце тільки в поза процесуальному плані. Іноді заперечення проти використання знань співробітників експертних установ для цілей профілактики зводяться до того, що слідчий або суд самі володіють знаннями, необхідними для виявлення обставин профілактичного характеру, і ніякі додаткові знання спеціаліста для цього не потрібні.

Спостерігається зменшення кількості експертних проваджень, у яких знайшли відображення рекомендації профілактичного характеру. Так, аналіз профілактичної роботи Харківського НДІСЕ за 1999–2004 рр. свідчить про те, що висновків, які містять профілактичні рекомендації, було надано в 1999 р. – 74, тоді як у 2004 р. всього 23 при тому, що кількість експертних проваджень з року в рік зростає.

Останнім часом у судовій і слідчій практиці можна зустріти лише поодинокі приклади з виявлення причин і

умов, що сприяли вчиненню злочинів, і надання пропозицій щодо їх усунення експертом з власної ініціативи. У зв'язку з цим цілком очевидно, що експерти мають ширше використовувати своє право експертної ініціативи в цьому напрямку своєї діяльності. Виявлені при проведенні судових експертиз обставини можуть стати об'єктом узагальнень, здійснюваних судово-експертною установою, які разом з відповідними рекомендаціями передаються компетентним органам для вжиття необхідних заходів щодо їх усунення.

Серед шляхів підвищення ефективності експертної профілактики можна запропонувати такі:

- прийняти нормативно-правовий акт (положення, інструкцію), який би регламентував порядок здійснення профілактичної діяльності в усіх експертних установах України;

- створити окрему теорію експертної профілактики, яка б систематизувала експертні знання, пояснювала закономірності її функціонування та прогнозувала її розвиток у загальній системі попередження злочинності;

- для поліпшення організації профілактичної роботи в експертних установах при вивченні матеріалів, які надходять, посадовим особам, що здійснюють організаційно-керівні функції, орієнтувати експертів на виявлення криміногенних чинників і контролювати проведення профілактичної роботи, надавати методичну допомогу співробітникам правоохоронних органів з питань використання спеціальних знань для попередження правопорушень;

- при передачі органами розслідування кримінальних справ до суду та на попередньому їх розгляді суддею, а також в апеляційній і касаційній інстанціях відповідним особам звертати увагу на наявність у справі матеріалів щодо заходів з реалізації профілактичних рекомендацій експертів; з'ясовувати наявність заходів реагування на рекомендації експертів з боку посадових осіб;

- для поширення можливостей використання комплексу спеціальних знань, розроблення більш вмотивованих

пропозицій, які впливають, зокрема, із узагальнення матеріалів певної групи (категорії) справ, і з метою надання профілактичній роботі систематичного характеру підвищувати кваліфікацію експертів у суміжних галузях знань, здійснювати підготовку осіб, які спеціалізуються в галузі використання даних судових експертиз для профілактики злочинів;

— поліпшити взаємодію експертних установ і правоохоронних органів у реалізації профілактичних пропозицій. Для отримання даних про ефективність профілактичної роботи правоохоронним органам та експертним установам систематично проводити спільні узагальнення, на підставі яких могли б готуватися інформаційні листи з конкретними пропозиціями;

— налагодити постійний контроль за ходом реалізації профілактичних рекомендацій. Цей контроль слід здійснювати як експертним установам, так і органам розслідування, судам, відділам юстиції. Експертні установи повинні систематично отримувати дані про реалізацію профілактичних пропозицій експертів, цьому б сприяли інструктивні вказівки керівництва правоохоронних органів, які зобов'язували б повідомляти такі дані;

— висновки експертів стосовно умов, які сприяли вчиненню злочинів, обов'язково включати в подання (ухвали), що вносяться в порядку ст. 23¹ КПК України;

— суттєво поліпшити методичну роботу зі слідчими і суддями з питань профілактики злочинів та інших правопорушень, зокрема у використанні з цією метою рекомендацій експертних установ. Організувати відповідні лекції та заняття з профілактичної роботи; видати необхідні методичні рекомендації.